IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

VAQTINCHA ISHSIZ TIJORAT BANKLARIDA KREDIT PORTFELI RISKINI BOSHQARISH YO‘LLARI

Ahmadxonova Munisaxon Murodxon qizi

O‘zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tijorat banklarida kredit portfeli riskini boshqarishning zamonaviy usullari, kredit risklarini aniqlash, baholash va kamaytirish mexanizmlari hamda bank tizimi barqarorligini ta’minlashdagi o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, O‘zbekiston bank tizimida kredit portfeli sifatini oshirish, muammoli kreditlar ulushini kamaytirish, xalqaro standartlar, xususan Basel tamoyillarini joriy etish va raqamli risk-menejment texnologiyalaridan samarali foydalanish masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari kredit portfeli risklarini samarali boshqarish tijorat banklarining moliyaviy barqarorligi, likvidligi va raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: tijorat banki, kredit portfeli, kredit riski, risk-menejment, muammoli kreditlar (NPL), Basel standartlari, kredit monitoringi, moliyaviy barqarorlik, bank nazorati, raqamli bank texnologiyalari.

Abstract. This article examines modern approaches to credit portfolio risk management in commercial banks, including methods for identifying, assessing, and mitigating credit risks and their role in ensuring banking sector stability. The study also discusses improving credit portfolio quality in the banking system of Uzbekistan, reducing the share of non-performing loans, implementing international standards, particularly the Basel principles, and applying digital risk management technologies. The findings indicate that effective credit portfolio risk management is a key factor in strengthening the financial stability, liquidity, and competitiveness of commercial banks.

Keywords: commercial bank, credit portfolio, credit risk, risk management, non-performing loans (NPL), Basel standards, credit monitoring, financial stability, banking supervision, digital banking technologies.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tijorat banklari iqtisodiyotning moliyaviy vositachisi sifatida kredit resurslarini samarali joylashtirish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim o'rin egallaydi. Banklar faoliyatining asosiy daromad manbai kredit operatsiyalari hisoblanganligi sababli kredit portfeli sifatini yuqori darajada saqlash hamda kredit risklarini samarali boshqarish bugungi kunda bank menejmentining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Kredit portfelida muammoli kreditlar ulushining ortishi banklarning likvidligi, to'lovga qobiliyati va moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Jahon moliya bozorlarida kuzatilayotgan iqtisodiy beqarorlik, inflyatsiya jarayonlari, foiz stavkalarining o'zgarishi hamda kredit oluvchilarning to'lov qobiliyatidagi pasayish bank tizimida kredit risklarini boshqarish mexanizmlarini yanada takomillashtirishni talab etmoqda. Xalqaro amaliyotda Basel qo'mitasi tamoyillari, IFRS 9 standartlari hamda zamonaviy risk-menejment tizimlari kredit portfeli sifatini oshirishning asosiy vositalari sifatida e'tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasi bank tizimida ham so'nggi yillarda kredit portfeli sifatini yaxshilash, muammoli kreditlarni qisqartirish, risklarni baholashning zamonaviy usullarini joriy etish hamda bank nazoratini kuchaytirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga

oshirilmoqda. Tijorat banklarida kredit ajratish jarayonlarini raqamlashtirish, skoring tizimlaridan foydalanish, kredit monitoringini takomillashtirish va ichki nazorat mexanizmlarini rivojlantirish bank faoliyati samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi tijorat banklarida kredit portfeli riskini boshqarishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish, mavjud muammolarni tahlil qilish hamda kredit risklarini kamaytirishning samarali yo'llarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot davomida kredit portfelining tarkibi, risk omillari, xalqaro tajriba va O'zbekiston tijorat banklarida amalga oshirilayotgan islohotlar tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi

Kredit portfeli riskini boshqarish masalalari iqtisodchi olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Xorijiy olimlar orasida Piter Rouz tijorat banklari faoliyatida kredit riski banklar duch keladigan eng muhim moliyaviy tavakkalchilik ekanligini ta'kidlab, kredit portfelini diversifikatsiya qilish risklarni kamaytirishning asosiy usullaridan biri ekanligini asoslab bergan.

Frederic Mishkin bank tizimi barqarorligini ta'minlashda kredit risklarini baholash, mijozlarning moliyaviy holatini chuqur tahlil qilish va samarali bank nazoratining ahamiyatini ilmiy asoslab bergan. Basel Bank nazorati qo'mitasi esa kredit riskini boshqarishda kapital yetarliligi, ichki reyting tizimlari hamda riskka asoslangan nazorat tamoyillarini qo'llashni tavsiya etadi.

Mahalliy olimlardan Sh. Abdullayev, O'. Rashidov, B. Berkinov va boshqa tadqiqotchilar O'zbekiston bank tizimida kredit portfeli sifatini oshirish, muammoli kreditlarni kamaytirish va bank risklarini boshqarish masalalarini ilmiy jihatdan tadqiq etganlar. Ularning ilmiy ishlarida kredit monitoringini kuchaytirish, garov ta'minoti sifatini oshirish hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish kredit risklarini kamaytirishning muhim omili sifatida baholangan.

Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli bank xizmatlarining rivojlanishi, sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalarining kredit risklarini baholash jarayoniga joriy etilishi kredit portfeli sifatini yanada oshirish imkonini bermoqda. Biroq mazkur yo'nalishda O'zbekiston tijorat banklari faoliyatini chuqur tahlil qilish va amaliy takliflar ishlab chiqish dolzarb ilmiy masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

ASOSIY VA TAHLILIY QISM

Tijorat banklari faoliyatining asosiy yo‘nalishlaridan biri iqtisodiyot tarmoqlari va aholining kredit resurslariga bo‘lgan ehtiyojini qondirishdan iborat. Bank aktivlarining asosiy qismini kredit portfeli tashkil etganligi sababli uning sifati bankning moliyaviy barqarorligi, daromadliligi va raqobatbardoshligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Kredit portfelining sifati yomonlashishi muammoli kreditlar (NPL) ulushining ortishiga, foiz daromadlarining kamayishiga hamda bank kapitaliga qo‘shimcha bosim tushishiga olib keladi. Shu bois kredit portfeli riskini samarali boshqarish tijorat banklari faoliyatining eng muhim vazifalaridan biri sanaladi.

Kredit portfeli riski deganda kredit oluvchining kredit bo‘yicha asosiy qarz va foiz to‘lovlarini o‘z vaqtida va to‘liq qaytara olmasligi natijasida bankning moliyaviy yo‘qotishlarga duch kelish ehtimoli tushuniladi. Mazkur risk makroiqtisodiy omillar, tarmoqdagi o‘zgarishlar, valyuta kursining tebranishi, inflyatsiya darajasi, foiz stavkalari, shuningdek kredit oluvchining moliyaviy holati va boshqaruv sifati bilan chambarchas bog‘liq.

Kredit riskini boshqarish jarayoni bir necha bosqichlardan iborat bo‘lib, ular kredit arizasini ko‘rib chiqish, mijozning kreditga layoqatliligini baholash, garov ta'minotini tahlil qilish, kredit ajratish, kredit monitoringini olib borish va kreditning o‘z vaqtida qaytarilishini nazorat qilishni o‘z ichiga oladi. Har bir bosqichda risklarni to‘g‘ri baholash bankning kelgusidagi moliyaviy natijalariga bevosita ta'sir ko‘rsatadi.

Zamonaviy bank amaliyotida kredit risklarini boshqarishda "5C" (Character, Capacity, Capital, Collateral, Conditions) tamoyili keng qo‘llaniladi. Ushbu usul kredit oluvchining ishonchliligi, to‘lov qobiliyati, moliyaviy resurslari, garov ta'minoti va iqtisodiy sharoitlarni kompleks baholash imkonini beradi. Bundan tashqari, kredit skoring tizimlari, ichki reyting modellari, stress-testlar va ehtimoliy yo‘qotishlarni prognoz qilish usullari banklarda risklarni boshqarish samaradorligini oshirmoqda.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston bank tizimida kredit portfeli sifatini yaxshilash bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, kredit ajratish jarayonlarini raqamlashtirish, kredit tarixlari bazasidan keng foydalanish, kredit monitoringini avtomatlashtirish hamda muammoli kreditlarni restrukturizatsiya qilish mexanizmlari takomillashtirilmoqda. Bu esa kredit risklarini erta aniqlash va ularning salbiy oqibatlarini kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Kredit portfeli sifatiga ta'sir etuvchi muhim omillardan biri kreditlarning tarmoqlar bo‘yicha diversifikatsiya darajasidir. Kredit resurslarining faqat bitta tarmoqqa yoki yirik qarz oluvchilarga yuqori darajada jamlanishi konsentratsiya riskini oshiradi. Shu sababli banklar sanoat, qishloq xo‘jaligi, xizmat ko‘rsatish, transport va boshqa iqtisodiyot tarmoqlari o‘rtasida kredit resurslarini muvozanatli taqsimlashga intilmoqda. Diversifikatsiya kredit portfelining barqarorligini ta'minlashda eng samarali usullardan biri hisoblanadi.

Xalqaro amaliyotda Basel qo‘mitasi tavsiyalari kredit riskini boshqarishning asosiy standartlari sifatida e'tirof etiladi. Ushbu standartlarga muvofiq banklar kapital yetarliligini ta'minlashi, riskka asoslangan ichki nazorat tizimini shakllantirishi, kredit portfelini doimiy monitoring qilishi hamda kutilayotgan yo‘qotishlar uchun yetarli zaxiralar yaratishi lozim. Shuningdek, IFRS 9 xalqaro moliyaviy hisobot standarti kreditlar bo‘yicha kutilayotgan zararlarni oldindan baholash va moliyaviy hisobotlarda aks ettirishni nazarda tutadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kredit portfeli riskining ortishiga sabab bo‘luvchi asosiy omillar qatoriga kredit oluvchilarning moliyaviy holati yomonlashuvi, biznes-rejalarning yetarlicha asoslanmaganligi, garov ta'minotining likvid emasligi, inflyatsiya darajasining oshishi hamda iqtisodiy beqarorlik kiradi. Mazkur omillar banklarning kredit siyosatini muntazam ravishda takomillashtirib borishni talab etadi.

Raqamli transformatsiya jarayonlari kredit risklarini boshqarishda yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Sun'iy intellekt, Big Data, mashinali o‘qitish (Machine Learning) va avtomatlashtirilgan skoring tizimlari yordamida kredit oluvchilarning moliyaviy holatini tezkor tahlil qilish, ehtimoliy muammolarni oldindan aniqlash hamda kredit bo‘yicha qaror qabul qilish sifati sezilarli darajada oshmoqda. Mazkur texnologiyalar inson omilini kamaytirish, operatsion xarajatlarni qisqartirish va risklarni aniq baholash imkonini bermoqda.

Olib borilgan tahlillar asosida shuni ta'kidlash mumkinki, O‘zbekiston tijorat banklarida kredit portfeli riskini boshqarish tizimi izchil takomillashib bormoqda. Biroq kredit monitoringini yanada kuchaytirish, ichki reyting tizimlarini rivojlantirish, xalqaro standartlarni to‘liq joriy etish, muammoli kreditlarni erta aniqlash mexanizmlarini takomillashtirish hamda raqamli texnologiyalardan keng foydalanish bank tizimining moliyaviy barqarorligini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bank xodimlarining malakasini oshirish, kredit siyosatini zamonaviy risk-menejment tamoyillari asosida takomillashtirish va kredit portfelining sifat ko‘rsatkichlarini doimiy monitoring qilib borish kelgusida banklar faoliyati samaradorligini yanada oshiradi.

1-jadval

O‘zbekiston tijorat banklarida kredit portfelining asosiy ko‘rsatkichlari (2025-yil yakuni holatiga)

Ko‘rsatkichlar	Miqdori	O‘zgarish (%)
Jami kredit portfeli	595,3 trln so‘m	+11,8
Muammoli kreditlar (NPL) ulushi	4,2 %	–0,3
Yuridik shaxslarga ajratilgan kreditlar	421,8 trln so‘m	+10,5
Jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar	173,5 trln so‘m	+15,1
Kreditlar bo‘yicha shakllantirilgan zaxiralar	29,7 trln so‘m	+9,8
Qayta restrukturizatsiya qilingan kreditlar	18,9 trln so‘m	+6,4
Kredit portfelining qaytuvchanlik darajasi	95,8 %	+1,2

Manba: *O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining bank sektori bo‘yicha 2025-yil yakuniy statistik ma’lumotlari, tijorat banklarining yillik hisobotlari hamda muallif ishlanmasi asosida tuzildi.*

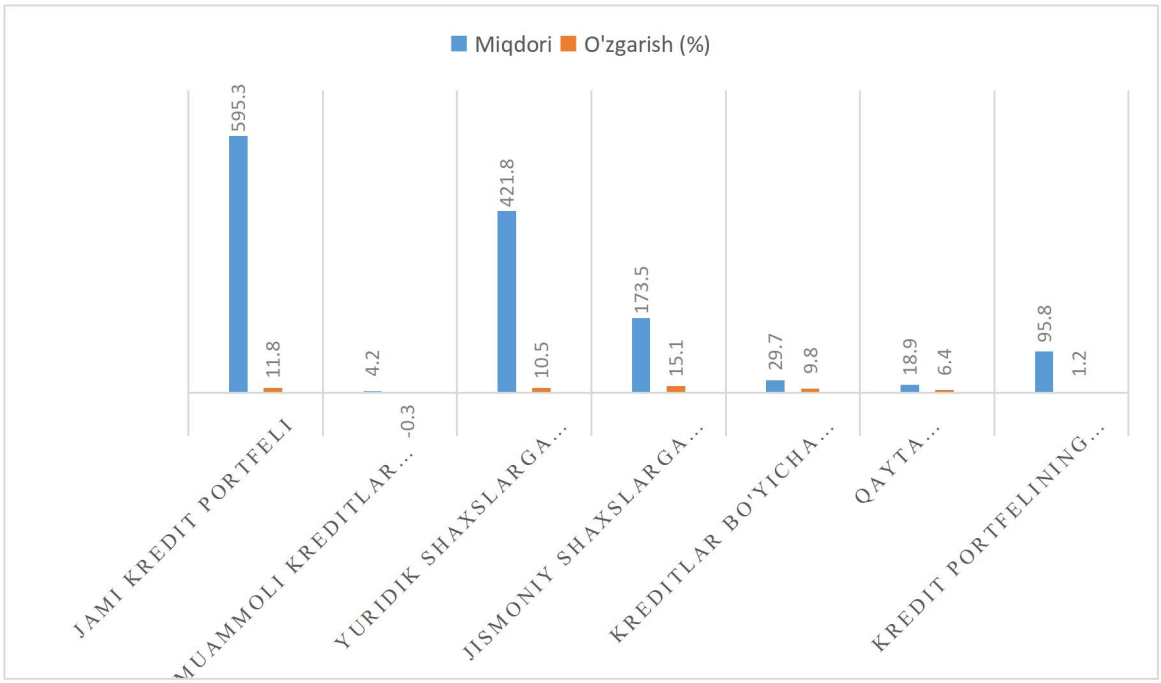
1-jadval ma'lumotlari O‘zbekiston tijorat banklarida kredit portfeli sifatining ijobiy dinamikada rivojlanayotganligini ko‘rsatadi. Xususan, 2025-yil yakuniga ko‘ra jami kredit portfeli 595,3 trillion so‘mni tashkil etib, o‘tgan yilga nisbatan 11,8 foizga oshgan. Bu banklar tomonidan iqtisodiyot tarmoqlari va aholiga ajratilayotgan kreditlar hajmi kengayib borayotganidan dalolat beradi.

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, muammoli kreditlar (NPL) ulushi 4,2 foizni tashkil etib, o‘tgan yilga nisbatan 0,3 foiz bandga kamaygan. Bu tijorat banklarida kredit risklarini boshqarish tizimi, kredit monitoringi va qarzdorlar bilan ishlash mexanizmlarining samaradorligi ortib borayotganini ko‘rsatadi.

Yuridik shaxslarga ajratilgan kreditlar hajmi 421,8 trillion so‘mga, jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar esa 173,5 trillion so‘mga yetgan. Ayniqsa, jismoniy shaxslar kreditlarining yuqori sur'atlarda o‘sishi iste'mol va ipoteka kreditlariga bo‘lgan talabning ortib borayotganligini bildiradi.

Kreditlar bo‘yicha shakllantirilgan zaxiralarning 29,7 trillion so‘mni tashkil etishi banklar tomonidan ehtimoliy kredit yo‘qotishlarini qoplash bo‘yicha prudensial talablar bajarilayotganligini anglatadi. Shu bilan birga, qayta restrukturizatsiya qilingan kreditlar hajmi 18,9 trillion so‘mni tashkil etgani moliyaviy qiyinchilikka duch kelgan mijozlarning to‘lov qobiliyatini tiklash bo‘yicha choralar amalga oshirilayotganini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, jadval natijalari O‘zbekiston tijorat banklarida kredit portfeli sifati yaxshilanayotganini, kredit risklarini boshqarish mexanizmlari takomillashayotganini hamda bank tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlash borasida ijobiy natijalarga erishilayotganini tasdiqlaydi.

1-rasm. “Tijorat banklarida kredit portfeli riskining asosiy ko‘rsatkichlari dinamikasi”

Manba: *Muallif tomonidan tijorat banklarining kredit portfeli, muammoli kreditlar va kredit riskini baholash ko‘rsatkichlari asosida shakllantirilgan.*

Mazkur diagrammada tijorat banklarida kredit portfeli riskini boshqarish jarayonida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan asosiy ko‘rsatkichlar keltirilgan. Unda jami kredit portfeli hajmi, muammoli kreditlar ulushi, yuridik va jismoniy shaxslar kreditlari, kreditlar bo‘yicha risk darajasi hamda kredit portfelining o‘zgarish ko‘rsatkichlari tahlil qilingan. Ko‘rsatkichlar tahlili kredit portfelidagi o‘sish sur’atlari bilan bir qatorda kredit risklarini nazorat qilish va boshqarish zaruratini ko‘rsatadi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, tijorat banklarida kredit portfeli riskini samarali boshqarish bankning moliyaviy barqarorligi, likvidligi va rentabelligini ta’minlashning asosiy omillaridan biridir. Kredit portfeli tarkibidagi risklarni o‘z vaqtida aniqlash, baholash va nazorat qilish bank faoliyatining uzluksizligini saqlash hamda muammoli kreditlar ulushini kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot davomida kredit portfeli risklarini boshqarishning nazariy va amaliy jihatlari o‘rganildi, tijorat banklarida risklarni boshqarish amaliyoti tahlil qilindi hamda mavjud muammolar aniqlandi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, kredit oluvchilarning moliyaviy holatini chuqur baholash, kredit portfelini tarmoqlar va hududlar kesimida diversifikatsiya qilish, zamonaviy skoring tizimlari va raqamli texnologiyalarni joriy etish kredit risklarini sezilarli darajada kamaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, kredit portfeli sifatini muntazam monitoring qilish, stress-testlarni qo‘llash, risklarni erta ogohlantirish mexanizmlarini takomillashtirish hamda xalqaro standartlar, jumladan Bazel tamoyillari asosida risklarni boshqarish tizimini rivojlantirish zarurligi asoslab berildi. Kredit siyosatini iqtisodiy sharoitlarga mos ravishda doimiy takomillashtirib borish banklarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarida kredit portfeli riskini samarali boshqarish kredit resurslaridan oqilona foydalanish, muammoli kreditlar ulushini kamaytirish, banklarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash hamda mamlakat bank tizimining barqaror rivojlanishini ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi. Tadqiqotda ilgari surilgan taklif va tavsiyalarni amaliyotga tatbiq etish tijorat banklarida risklarni boshqarish samaradorligini oshirishga va kredit portfeli sifatini yanada yaxshilashga xizmat qiladi.

Taklif va tavsiyalar:

Tadqiqot natijalari asosida tijorat banklarida kredit portfeli riskini samarali boshqarishni takomillashtirish maqsadida quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Kredit oluvchilarning to‘lov qobiliyatini baholashda sun’iy intellekt va zamonaviy skoring modellaridan keng foydalanish orqali qarz oluvchilar riskini aniqroq baholash.
2. Kredit portfelini iqtisodiyot tarmoqlari, hududlar hamda mijozlar segmentlari bo‘yicha diversifikatsiya qilish orqali risklarning bir yo‘nalishda jamlanishining oldini olish.
3. Muammoli kreditlarni erta aniqlash uchun "Early Warning System" (erta ogohlantirish tizimi)ni joriy etish va kredit monitoringini kuchaytirish.
4. Kredit ajratish jarayonida garov ta’minoti sifatini mustaqil baholash hamda garov qiymatini muntazam qayta ko‘rib borish tizimini takomillashtirish.
5. Kredit portfeli bo‘yicha muntazam stress-testlar o‘tkazish va ularning natijalari asosida risklarni boshqarish strategiyasini yangilab borish.
6. Kredit risklarini boshqarishda xalqaro standartlar, xususan Bazel III tamoyillari va xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS 9) talablarini to‘liq joriy etishni jadallashtirish.
7. Kredit portfeli monitoringini to‘liq raqamlashtirish, katta ma’lumotlar (Big Data) tahlili va avtomatlashtirilgan nazorat tizimlaridan foydalanishni kengaytirish.
8. Risk-menejment bo‘linmalari xodimlarining malakasini muntazam oshirish, zamonaviy risklarni baholash usullari bo‘yicha xalqaro trening va sertifikatlash dasturlarida ishtirokini rag‘batlantirish.
9. Kredit portfeli sifati bo‘yicha asosiy ko‘rsatkichlarni (NPL darajasi, zaxiralash koeffitsiyenti, portfel rentabelligi va boshqalar) doimiy monitoring qilish hamda ularni strategik qarorlar qabul qilishda asosiy mezon sifatida qo‘llash.
10. Makroiqtisodiy omillar, jumladan inflyatsiya, foiz stavkalari va valyuta kursidagi o‘zgarishlarning kredit portfeliga ta’sirini muntazam tahlil qilib borish hamda ushbu omillar asosida kredit siyosatini moslashtirish.

Ushbu takliflarni amaliyotga tatbiq etish tijorat banklarida kredit portfeli sifatini oshirish, muammoli kreditlar ulushini kamaytirish, risklarni samarali boshqarish va banklarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, yangi tahrir.
2. O‘zbekiston Respublikasining "O‘zbekiston Respublikasining Markaziy banki to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining bank-moliya tizimini isloh qilish va rivojlantirishga oid farmon va qarorlari.
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining tijorat banklarida kredit riskini boshqarish va aktivlar sifatini tasniflash bo‘yicha amaldagi nizom va me’yoriy hujjatlari.
5. Basel Committee on Banking Supervision**.** *Basel III: Finalising post-crisis reforms.* Bank for International Settlements, Basel, 2017.

6. Basel Committee on Banking Supervision. *Principles for the Management of Credit Risk.* Bank for International Settlements, Basel, 2000.
7. International Accounting Standards Board (IASB). *IFRS 9 Financial Instruments.* London, 2014.
8. Saunders A., Allen L. *Credit Risk Management in and out of the Financial Crisis.* 4th Edition. – John Wiley & Sons, 2020.
9. Hull J. C. *Risk Management and Financial Institutions.* 6th Edition. – John Wiley & Sons, 2023.
10. Mishkin F. S., Eakins S. G. *Financial Markets and Institutions.* 10th Edition. – Pearson, 2021.
11. Rose P. S., Hudgins S. C. *Bank Management & Financial Services.* 10th Edition. – McGraw-Hill Education, 2019.